
УДК 343.1(477)**Т. Г. ФОМІНА,***ад'юнкт**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ

Проаналізовано наукові погляди з питання щодо визначення системи кримінально-процесуальних гарантій та її складових елементів. Виділено два основних підходи з визначення вказаної системи та розглядаються наукові позиції їх прихильників. Сформульовано поняття системи кримінально-процесуальних гарантій.

У ст. 3 Конституції України закріплено пріоритет загальнолюдських цінностей та визначено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. У науковій літературі питання підвищення ефективності кримінального судочинства та забезпечення прав громадян, як правило, пов'язується з проблемою процесуальних гарантій. Залишаючись однією з важливих та актуальних у науці кримінального процесу, вона досліджується в різних аспектах і насамперед у контексті забезпечення встановлення істини в кримінальній справі та прав і законних інтересів осіб, які беруть у ній участь.

Окремі питання кримінально-процесуальних гарантій привертали увагу багатьох вчених, зокрема Ю. П. Аленіна, С. А. Альперта, М. В. Вітрука, Ю. М. Грошевого, В. С. Зеленецького, Т. В. Варфоломеевої, Є. Ф. Куцовой, В. З. Лукашевича, І. Л. Петрухіна, М. М. Маляренка, Є. Г. Мартинчика, М. М. Михеєнка, Я. О. Мотовиловкера, М. М. Полянського, В. М. Савицького, М. С. Строговича, В. П. Шибіка тощо.

Аналізуючи досягнутий рівень наукової розробленості цієї проблеми, слід відзначити, що найбільш дискусійним залишається питання щодо визначення системи кримінально-процесуальних гарантій. Це пов'язано з тим, що у наукових дослідженнях відсутня єдність думок про співвідношення гарантій правосуддя та гарантій прав особи. **Метою** даної статті є визначити поняття «система кримінально-процесуальних гарантій» та розкрити його зміст.

У науковій літературі існують різні точки зору щодо визначення системи процесуальних гарантій та її складових елементів. Умовно можна виділити два основних підходи. Прихильники першого зазначають, що гарантії прав особи та гарантії правосуддя співвідносяться як частина і ціле. Прихильники другого підходу в системі кримінально-процесуальних гарантій розглядають гарантії прав особи та гарантії правосуддя як окремі елементи вказаної системи, що не можуть бути ані протиставлені, ані ототожнені.

М. М. Полянський та В. І. Камінська зазначають, що необхідно встановити єдине поняття

гарантій правосуддя, яке органічно включає в себе поняття гарантій прав особи [1, с. 181–182; 2, с. 56]. Обґрунтовуючи свою позицію, В. І. Камінська відзначала, що, по-перше, «...і держава, і особа зацікавлені в точному виконанні законів, тому гарантії встановлюються з метою забезпечення цього єдиного інтересу», по-друге, «якщо гарантії правосуддя – це не те ж саме, що й гарантії особи і навпаки, то для практичних працівників юстиції абсолютно природною буде така точка зору: інтереси держави перш за все, а, значить, потрібно в першу чергу дотримуватися гарантій правосуддя, що ж до гарантій особи, то слід, перш за все, подумати, чи не зашкодить їх дотримання інтересам держави» [2, с. 54–55].

М. С. Строгович та Є. Г. Мартинчик з цього приводу зазначали, що процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи є складовою частиною, особливим видом гарантій законності та правосуддя [3, с. 56–58; 4, с. 27]. Підтримуючи вказану позицію, М. В. Джига підкреслює, що гарантії забезпечення правового статусу обвинуваченого мають свій аспект, своє значення щодо гарантій правосуддя загалом і співвідносяться як частина і ціле [5, с. 80].

У межах першого підходу слід виділити альтернативну позицію В. М. Тертишника. На його думку, співвідношення гарантій встановлення істини і гарантій захисту прав і свобод людини характеризуються єдністю та боротьбою протилежностей. Названі гарантії, об'єднуючись за метою, створюють систему гарантій правосуддя і визначають модель кримінального процесу [6, с. 91].

Прихильники другого підходу зазначають, що процесуальні гарантії прав особи та гарантії правосуддя розрізняються за сутністю та цільовим призначенням. Як відмітили А. Д. Бойков та І. І. Карпець, процесуальні гарантії не можна пов'язувати лише з охороною інтересів правосуддя або лише з охороною інтересів особи. Процесуальні гарантії встановлюються з метою підвищення ефективності судочинства та охорони інтересів особи у кримінальному процесі. Але, з іншого боку, не можна не помітити чіткої різниці між гарантіями правосуддя та гарантіями прав кожного з учасників процесу, звичайно ж, не протиставляючи їх один одному [7, с. 212–213].

Як правильно відзначає П. Є. Кондратов, інтереси правосуддя не завжди збігаються з інтересами особи (особливо коли йдеться про обвинуваченого) і, навпаки, інтереси особи нерідко суперечать інтересам правосуддя. Якщо

це не брати до уваги, не було б необхідності в існуванні права. Але право тому й існує, що інтереси різних людей та суспільства можуть вступати в колізію між собою, вихід з якої можливий або шляхом пригнічення одного з протилежних інтересів, або шляхом досягнення компромісу між ними [8, с. 68].

Підтримуючи вказану позицію, зазначимо, що вивчення процесуальних гарантій прав особи, залученої до кримінального судочинства, в аспекті єдності інтересів правосуддя та інтересів особи не обґрунтовано, оскільки можливі конфліктні ситуації у зв'язку з їх розбіжністю.

Підходу, за яким гарантії правосуддя та гарантії прав особи є взаємопов'язаними елементами єдиної системи процесуальних гарантій, дотримуються також С. О. Александров і В. Г. Даєв. На їх думку, в основі цієї класифікації лежить наявність різних інтересів, вказані гарантії нерозривно пов'язані між собою і не можуть бути ані протиставлені, ані ототожнені [9, с. 6; 10, с. 22].

Аналогічну позицію висловлюють М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко та П. А. Лупинська. У системі процесуальних гарантій вони розрізняють гарантії прав особи та гарантії досягнення завдань кримінального судочинства [11, с. 3; 12, с. 33].

У межах другого підходу доцільно розглянути погляд М. Я. Никоненка. На його думку, елементами єдиної і неподільної системи кримінально-процесуальних гарантій, окрім гарантій забезпечення прав суб'єктів кримінального процесу та гарантій здійснення правосуддя в кримінальних справах, є також гарантії виконання завдань кримінального судочинства [13, с. 62]. Такий погляд є спірним, оскільки згідно зі ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України до завдань кримінального судочинства віднесено саме охорону прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть у ньому участь.

Ми підтримуємо позицію тих учених, які розглядають процесуальні гарантії прав особи та гарантії правосуддя як окремі елементи системи кримінально-процесуальних гарантій. Указані елементи не можуть бути ані протиставлені, ані ототожнені, ані розглянуті як частина і ціле. Як зазначають Л. Д. Кокорєв та В. З. Лукашевич, необхідно розрізняти та спеціально досліджувати як проблему процесуальних гарантій правосуддя, так і проблему процесуальних гарантій прав особи. Необхідність дослідження процесуальних гарантій в аспекті забезпечення інтересів особи обумовлена можливістю виникнення конфліктних ситуацій між

суспільними та особистими інтересами в кримінальному судочинстві [14, с. 110].

Гарантії прав особи, залученої до кримінального судочинства, є насамперед засобом надійного захисту від незаконного обмеження прав учасників процесу, а також дозволяють виключити або звести до мінімуму слідчі та судові помилки. Гарантії здійснення правосуддя як частини кримінального судочинства служать правильному застосуванню закону, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і покараний.

У той же час не можна заперечувати, що у кримінальному судочинстві є багато положень, тією чи іншою мірою спрямовані на одночасне забезпечення інтересів особи та суспільства. Застосовуючи заходи кримінально-процесуального примусу, у тому числі й запобіжні заходи, держава забезпечує інтереси суспільства у розкритті злочинів та справедливому покаранні осіб, винних у їх учиненні. Можливість використання процесуальних засобів примусової дії для вирішення завдань кримінального судочинства є гарантією права потерпілого на відшкодування шкоди, заподіяної злочином.

Особа та правова держава – не протилежні сторони, тому межі державної влади, що спирається на можливість правомірного втручання в особисте життя громадян для досягнення цілей боротьби зі злочинністю, повинні бути чітко та недвозначно визначені.

Варто погодитися з твердженням Ю. Н. Белозьорова та П. Г. Марфіцина, що гарантії можна розглядати окремо лише у статичній. У динаміці вони існують лише як система забезпечення прав особи, в якій взаємодійно реалізуються права громадян, обов'язки посадових осіб, принципи кримінального процесу тощо [15, с. 24]. М. І. Капінус щодо цього зазначає, що передумова взаємодії окремих елементів системи процесуальних гарантій – єдина цільова спрямованість правового поля їх дії, тобто призначення кримінального судочинства. Основою ж взаємодії є багатофункціональний характер процесуальних гарантій, їх здатність одночасно забезпечувати рішення як основних, так і допоміжних завдань. І хоча кожна

процесуальна гарантія має власне цільове призначення, у сукупності всі вони за допомогою охорони та захисту прав особи забезпечують досягнення кримінального судочинства. Система процесуальних гарантій, як визначає М. І. Капінус, – це органічна цілісність процесуальних засобів та способів, які взаємодіють між собою при забезпеченні прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства з метою реалізації призначення кримінального судочинства [16, с. 121–122].

Забезпечення прав та інтересів особи не повинно руйнувати можливостей захисту суспільного інтересу, і навпаки, захист суспільного інтересу не повинен перешкоджати правовій можливості захисту особистого інтересу. Співвідношення гарантій прав особи та гарантій правосуддя не повинно бути орієнтовано на пріоритет однієї з підсистем гарантій. Систематизація кримінально-процесуальних гарантій як свідчення їх узгодженості є правовим компромісом інтересів особи та держави у сфері кримінального судочинства.

Таким чином, процесуальні гарантії прав особи та гарантії правосуддя мають різне цільове призначення, проте у сукупності, при системному їх розгляді, служать виконанню завдань кримінального судочинства. Якщо кримінально-процесуальні гарантії прав особи – це сукупність засобів, які забезпечують права та законні інтереси учасників кримінального судочинства, то кримінально-процесуальні гарантії правосуддя – засоби забезпечення здійснення правосуддя у кримінальних справах.

Підсумовуючи вищесказане, *систему кримінально-процесуальних гарантій* можна визначити як сукупність встановлених законом засобів, що взаємодіють між собою при виконанні завдань кримінального судочинства, забезпечують правильне здійснення правосуддя у кримінальних справах та реалізацію прав і виконання обов'язків усіма учасниками кримінального процесу. Наведені положення повинні стати орієнтиром для подальшого вивчення деяких питань щодо кримінально-процесуальних гарантій.

Список використаної літератури

1. Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса / Н. Н. Полянский. – М. : Моск. ун-т., 1956. – 272 с.
2. Каминская В. И. В чем значение процессуальных гарантий в советском уголовном процессе / В. И. Каминская // Советское государство и право. – 1950. – № 5. – С. 46–56.
3. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1. Основные положения науки советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – 470 с.
4. Мартынич Е. Г. Охрана прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве /

Мартыничук Е. Г., Радьков В. П., Юрченко В. Е. – Кишинев : Штиица, 1982. – 188 с.

5. Джига М. В. Забезпечення правового статусу обвинуваченого у процесі досудового розслідування: проблеми законності та доцільності : монографія / М. В. Джига. – К. : Паливода А. В., 2005. – 168 с.

6. Тertiшник В. М. Проблеми процесуальної форми і гарантій правосуддя / В. М. Тertiшник // Право України. – 2001. – № 1. – С. 91–93.

7. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца. – М. : Юрид. лит., 1989. – 640 с.

8. Кондратов П. Е. Гарантии интересов обвиняемого как фактор, определяющий формирование и осуществление советской уголовной политики / П. Е. Кондратов // Гарантии прав личности в социалистическом уголовном процессе / под ред. Я. О. Мотовилова. – Ярославль : Изд-во Ярослав. гос. ун-та, 1981. – С. 64–72.

9. Александров С. А. Правовые гарантии интересов гражданского истца и ответчика в уголовном процессе : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / С. А. Александров. – Свердловск, 1968. – 19 с.

10. Советский уголовный процесс / [Алексеев Н. С., Быстрыкин А. И., Даев В. Г. и др.] ; под ред. Н. С. Алексеева, В. З. Лукашевича. – Л. : Ленинград. ун-т, 1989. – 472 с.

11. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України : [підручник] / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. – К. : Либідь, 1999. – 536 с.

12. Советский уголовный процесс : учебник / под ред. Л. М. Карнеевой, П. А. Лупинской, И. В. Тырчева. – М. : Юрид. лит., 1980. – 568 с.

13. Никоненко М. Я. Поняття, види і зміст кримінально-процесуальних гарантій / М. Я. Никоненко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2001. – № 1. – С. 59–68.

14. Кокорев Л. Д. Процессуальные гарантии прав и законных интересов личности в уголовном судопроизводстве / Л. Д. Кокорев, В. З. Лукашевич // Вестник Ленинградского университета. – 1977. – № 11. – С. 109–116.

15. Белозеров Ю. Н. Обеспечение прав и законных интересов личности в стадии возбуждения уголовного дела / Ю. Н. Белозеров, П. Г. Марфицын. – М. : Наука, 1994. – 104 с.

16. Капинус Н. И. Процессуальные гарантии прав личности при применении мер пресечения в уголовном процессе : [монография] / Н. И. Капинус. – М. : Буквоед, 2007. – 416 с.

Надійшла до редколегії 10.10.2010

ФОМИНА Т. Г. ДИСКУССИОННЫЕ ВОПРОСЫ ОТНОСИТЕЛЬНО ОПРЕДЕЛЕНИЯ СИСТЕМЫ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ГАРАНТИЙ

Проанализированы научные взгляды относительно определения системы уголовно-процессуальных гарантий и ее составных элементов. Выделены два основных подхода к определению указанной системы и рассматриваются научные позиции их сторонников. Сформулировано понятие системы уголовно-процессуальных гарантий.

FOMINA T. THE DISCUSSIVE QUESTIONS ABOUT THE DEFINITION OF THE SYSTEM OF THE CRIMINAL AND PROCEDURAL GUARANTEES

The scientific views about the of the definition of the system of the criminal and procedural guarantees and its components are analyzed. The two basic approaches are selected to define this system and consider the scientific views of their supporters. The concept of the criminal procedural guarantees are formulated.